

MINUS-STALIN

Literární vědec a sémiotik J. M. Lotman tomu říkal "minus-prijom", což by se dalo česky přeložit snad jako "minusový prvek" nebo "minusový efekt". Jde o to, že ve světě lidských výtvorů a představ nebývá vždy nepřítomnost jako nepřítomnost, chybějící zvuková shoda na konci dvou prozaických vět je něčím docela jiným, než chybí-li náhle rým v pravidelném rýmovaném šestiverší: chybějící rým pak s sebou totiž i nadále vleče rým očekávaný. Così podobného, "ve velkém" ovšem, se děje i v Praze na Letné – prázdné místo, které zeje po někdejším Stalinově pomníku, není a hned tak nebude doopravdy prázdným místem. Cokoli se tu do tohoto jen zdánlivě volného prostoru umístí, vstoupí okamžitě do významového vztahu k monumentu, který tu krátce pobýval. Jako se to stalo i s obyčejnými bramborami, jež našly v letech šedesátých skladovací prostor v letenských útrokách. Cokoli se tu postaví, nebude prostou stavbou, ale "stavbou na místě Stalinova pomníku", nasákne významy ze sochy, která tu byla dřív.

Ty významy sem přitom ovšem nepronikají v přílišných podrobnostech původního uspořádání. Někdejší pomník Otakara Švece důkladně naplňoval dobový mýtus o totožnosti lidu se svým vůdcem, postavy bočních reliéfů, symbolizující lid, vplývaly do nehybné, monumentální figury generalissima. V ruce svíral knihu (znak moudrosti), měl prostý vojenský plášť, pravou ruku zasunutou v záhadě. Pražský humor v tom viděl jednoznačné gesto: sáhnutí po peněženke, ale to bylo jen karnevalovým snížením zcela čitelného napoleonského postoje, který (spolu s vojenským pláštěm) sděloval: zde stojí vojevůdce.

Lid byl představován ve dvou podobách – a také to bylo velice výmluvné. Na jedné straně (východní) čtveřice postav symbolizovala lid Sovětského svazu. V čele pozvedal dělník vlající prapor, znamená vítězství, obvyklý atribut zástupce vítězné třídy a její bojové cesty. Figura vědeckého pracovníka, zřetelně pokračovatele Mičurina odkazu, vypovídala o nové inteligenci socialismu, neuzavírající se do příšeří studoven a kabinetů, ale pracující přímo v terénu spolu s ostatními. Partyzánka připomínala vítězství ve válce a představovala je jako vítězství lidu. Druhá (západní) strana pomníku byla alegorií lidu Československa – i zde stál v čele dělník s praporem, za ním družstevnice (atribut srpu a klasů) pootočená k muži, opět bezpochyby příslušníku pracující inteligence (téměř milostné gesto, ale i symbol jednoty vzdělanců s lidem). Na konci obou řad,

s pohledem obráceným zpět stáli sovětský a československý voják ve zbrani.

Ten pohled zpět byl ovšem také neobyčejně významově zatížen: v reálném prostoru mířil sice k severu – k Bubenci, ale znamenal jednoznačně pohled "západním směrem", k Západu. Byl opačně orientován vůči pohledu "vpřed", který (s jedinou výjimkou sovětského vědce-mičurince, nastavujícího zřetelně tvář vycházejícímu slunci) charakterizoval ostatní postavy. Ani družstevnice a intelektuál pootočení k sobě v "československém" reliéfu se nedívají na sebe, ale v tomto určujícím směru – tam, kam je obrácen Stalin. Znamenali-li pohled vpřed jednoznačně pohled do budoucnosti, pohled zpátky byl nutně pohledem ke starému světu, světu sice bezperspektivnímu, ale stále ještě hrozícímu. Vypovídal o bdělosti lidu, o jeho připravenosti k obraně.

Obdobné řešení postav v československé a sovětské části, jejich propojení v rámci jediného žulového masivu a seskupení za společného vůdce vypovídalo o nerozborné jednotě Sovětského svazu a Československa. Odlišnosti v řešení přitom opisovaly dávný obrozenský model, československý "lid" byl pojat lyričtěji, sovětský "lid" monumentálněji (tak o tom hovořila ostatně i dobová hodnocení projektu). Opozice, kterou znal (ve verzi česko-ruské, ovšem) již Čelakovský, když v komentáři Ohlasů písní českých hovořil o protikladu ruského (heroického) a českého (lyrického) národního ducha. Teď však byla obohacena o významy nové: monumentální stylizace sovětského lidu zdůrazňovala jeho roli vzoru, vypovídala o jeho větší blízkosti ideálu, a také o jeho bytostnějším sepětí s Vůdcem.

Atribut monumentálnosti přísluší samozřejmě především jemu. Vůdce sice splývá s lidem (československým i sovětským, lidem obecně) v jedinou kamennou hmotu zvěstující poselství o státníku, který z lidu vyšel, který je lidem, a o lidu, který ve svém státníkovi dospěl slávy a moci. Státník však zůstává přitom zřetelně výlučný – velikostí, svým umístěním na čele, nehybným klidem kontrastujícím se "zkamenělými gesty" ostatních figur, například pozvednutím vlajícího praporu, ostražitým pootočením hlavy. Proti zkamenělé časnosti postav lidu stál již Stalin cele v bezčase, mimo čas, jako Věčnost sama, jako zosobnění pána času.

Z celé té někdejší významové konstrukce přežívá na Letné jen pouhý obrys. Ale zdá se, že právě téma času, který měl být popřen ve jménu klamně a uctívané Věčnosti, tu někde visí ve vzduchu nad kamennými kvádry podstavce, k jehož pustotě se sbíhají cesty Letenských sadů a patecticky stoupá schodiště od nábřeží.

Zjevně proto se Vratislav K. Novák rozhodl umístit do tohoto prostoru plastiku-metronom. Do sporu s nepřítomným a přece přítomným Stalinem se pustilo pětadvacet metrů dlouhé kyvadlo, které při příležitosti jubilejní výstavy začalo odměřovat čas, aby zvěstovalo konec věčnosti a pád monumentu.

Ať již dopadne konečné architektonické řešení plochy jakkoli, spor se Stalinem mu tak či tak bude údělem. Mimochodem: ani projekt Madaka Schneidera, který se pokoušel metronom nahradit estetickou hrou vodního proudu, by na tomto začarovaném místě nepředváděl jen "bezúčelné krásno", ale proměnil by se okamžitě v "politickou" výpověď. Hovořil by svým jazykem o času a Věčnosti, o pohybu a monumentalitě, o tom – abych parafrázoval verše Omara Chajjáma – že nad nové říše stará voda je lepší...

PYŠNÁ PRINCEZNA A JINÉ POHÁDKY

Nedávno uvedla televize proslulý hudební film let padesátých Zítřka se bude tančit všude. Přestože se tak stalo v rámci cyklu humoru ve filmu – v tomto případě humoru ovšem mimovolného – film vyvolával nesouhlas, ohrovoval cizotou, jako by přicházel odněkud z Kuby nebo Severní Koreje. Emblematicnost dílka bila do očí, všechno v něm bylo přísně normativní nebo – jak říkal Mojmir Otruba ve svých analýzách Tylovy vlastenecké povídky – "předem vyhodnocené". Je tu tanec, písně, družba česko-slovenská i československo-sovětská, přátelství mezi národy, tvorba nového člověka převychováním v kolektivu i zrádné pikle nepřátel, intelektuálové beznadějně odtrženi od lidu, intelektuálové kolísající mezi akademickou vědou a vědou lidovou, obrácenou k praxi, i nová inteligence od počátku znající své místo mezi lidmi. Jsou tu i svazáčtí funkcionáři, festivaly mládeže, Berlín jako rozdělené město, studium v Sovětském svazu, imperia- listická agrese v Koreji, folklorní tradice jako zřídlo socialistické kultury. Dokonalý portrét doby. Nezapadá do atmosféry dneška, skřípe tu a dráždí svými euforickými iluzemi.

A přitom jiný film z týchž časů se dodnes těší vřelé přízni publika, neuráží, spíše dojíká, stal se běžnou součástí televizního repertoáru pro děti a dokonce pronikl i do nabídky videopůjčoven obecně velice neochotně přijímajících, cokoli by nevycházelo vstříc masové poptávce. A přitom to rozhodně není film, který by úspěšně vzdoroval ideologickým požadavkům, naopak byl jejich ukázněným nositelem jako téměř kterýkoliv jiný veřejný výtvar padesátých let. Jde o filmový pohádkový evergreen Pyšná princezna.

Svět této pohádky je přehledně dvojčlenný. Na jedné straně je tu země krále Miroslava, země ve znamení bílé barvy, země slunečná, rozezpívaná. Její vládce již svým jménem symbolizuje touhu šťastného lidu po míru, je lidovým panovníkem, lidem milovaným, žijícím s ním v souladu, kdykoliv je ochoten odložit královský oděv a ujmout se i té nejvšednější práce. Za hranicemi leží Půlnocní království, říše temna a útlaku – prostému lidu se v ní žije těžce, zpívat je zakázáno, chudáky vykořisťují nelitostní výběřčí daní, celý stát, jehož formální hlavou je bezmocný starý král, ve skutečnosti řídí šejdířská trojice úředníků.

Miroslavova cesta do sousední země ji zevnitř rozloží: pyšná královská dcera je převychována, starý král si uvědomí, že chybil, odevzdá svou vládu lidovému králi Miroslavovi, a ten se zasnoubí s polepšenou princeznou.